

Дячкова О. кандидат педагогічних наук, викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах, Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України
ORCID ID 0000-0001-5164-3522

ЕМПАТІЯ ЯК СКЛАДОВА ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ КУРСАНТА

Стаття має на меті теоретично обґрунтувати феномен емпатії як одного з компонентів психологічної культури курсантів, що здійснює визначальний вплив на особистість майбутнього фахівця у стресогенних професійних умовах.

Стаття містить аналіз теоретичних здобутків науковців у галузі психологічної культури, емоційної взаємодії, зв'язку поведінкових стратегій та емпатії. Зазначено дефініцію психологічної культури як сукупності напрацьованих конструктивних способів саморегуляції дій та емоцій, саморозвитку фахівця у професійному напрямі. Стаття містить результати емпіричних досліджень рівня розвитку емпатії курсантів, кількісні показники зв'язку емпатії, емоційно-пізнавальними властивостями особистості та її психологічною культурою.

Ключові слова: емоційна орієнтація; емоційно-вольова регуляція; особистісне зростання; міжособистісна взаємодія; освітній процес.

Постановка проблеми. Умови інтенсивних соціально-економічних змін, що супроводжують розвиток сучасного полікультурного суспільства, породжують потребу у фахівцеві, який здатний долати труднощі особистісної і професійної самореалізації, готовий до самовдосконалення і успішної діяльності в різноманітних життєвих і екстремальних професійних умовах. Так само це призводить до перерозподілу визначених завдань професійної підготовки випускника навчального закладу на такі, що зв'язані з формуванням конкретних професійних компетенцій, і ті, що забезпечують розвиток внутрішніх інтенцій курсанта до самоактуалізації і самореалізації власного особистісного потенціалу. З-поміж професійно значущих якостей сучасного фахівця, у тому числі випускника закладу вищої освіти підпорядкованому Державній службі України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України), варто виокремити наступні: емпатія, толерантність, стресостійкість, комунікативність, вміння взаємодіяти із суб'єктами професійної діяльності, високий рівень морального розвитку, емоційна стійкість та інші якості, котрі інтегрує поняття психологічної культури особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психолого-педагогічній царині тривалий час були відсутні систематизовані дослідження феномена психологічної культури особистості.

Однак деякі його складові проаналізовані у наукових працях Ю. Жукова, В. Кунціна, О. Моткова, Л. Петровської та ін.. Емпатія, як складова психологічної культури, переважно трактується науковцями як процес, котрий постає у єдності мисленневих і емоційних аспектів (О. Ковальов, Р. Селіванов). Особливої уваги заслуговують наукові праці професора Н. Саржвєладзе, в яких обґрунтовано власний поведінковий компонент емоційної взаємодії, який перекликається з поняттям стресостійкості у непередбачуваній професійній діяльності майбутнього фахівця служби надзвичайних ситуацій. Дослідження М. Обозова і С. Тарновського, що присвячені вивченню дуалістичного зв'язку поведінки та емпатії, обґрунтовують дієву характеристику останньої, яка передбачає прагнення особистості до активного сприяння, внутрішню потребу надати допомогу іншій особі або групі осіб [1].

Мета статті полягає в обґрунтуванні феномена емпатії як детермінанти розвитку гуманістичних цінностей, передумови особистісного зростання і провідної ознаки психологічної культури курсанта.

Методи дослідження: теоретичний аналіз літератури, узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Загальноприйнятим вважається визначення психологічної культури, що запропоноване психологом О. Мотковим, в якому науковець

пояснює означений феномен результатом напрацювання і засвоєння особистістю низки конструктивних способів, умінь самопізнання, спілкування, саморегуляції дій та емоцій, творчого пошуку і саморозвитку. Автор теорії наділяє психологічну культуру якісною самоорганізацією, саморегуляцією різних видів діяльності, що відображається у раціональному самоуправлінні динамічними характеристиками власних потреб і тенденцій, якостями характеру, цінностями і ставленням, а також у оптимальній побудові процесу їх реалізації [2].

Передусім, процесуальний складник життя особистості знаходить прояв у її реальних вчинках, заснованих на широкому спектрі напрацьованих поведінкових і емоційних реакцій.

Дослідниця О. Молоканова застосовує для аналізу поняття психологічної культури, як компонента загальної і професійної культури особистості, системно-структурний, аксіологічний, особистісний, діяльнісний і акмеологічний підходи. Вони дозволяють зрозуміти не лише зміст, а й сутність, механізм і передумови психологічної культури курсантів. Реалізація означених підходів у дослідженні авторки дозволила визначити структуру психологічної культури курсантів, до складу якої віднесено емоційно-ціннісний, когнітивно-діяльнісний, комунікативний і рефлексивний компоненти. Зокрема, емоційно-ціннісний компонент окреслює толерантність до впливу стресогенних чинників майбутньої професійної діяльності курсантів, високий рівень самоконтролю, самовладання, витримку; здатність стримувати спонтанні імпульсивні реакції; розвинуті адаптивні властивості нервової системи; сформовану систему ціннісних орієнтацій; культуру моральної свідомості, почуттів і поведінки [3].

Сучасні психологічні дослідження наголошують на значущості емоційної орієнтації, яка дозволяє зрозуміти, розпізнавати емоційний стан іншої людини і свій власний зокрема. На наш погляд, основою такої орієнтації є емпатія, яка і визначає зв'язок когнітивного і чуттєвого у психіці особистості. Це дозволяє обґрунтувати особливу значущість і актуальність означеного феномену для курсантів – майбутніх фахівців, професійна діяльність яких зв'язана з непередбачуваними ситуаціями потенційної небезпеки, загрозою для життєдіяльності людей, має емоційний

геном, зумовлений високим рівнем відповідальності і напруги, а також характеризується активною міжособистісною взаємодією, що підпорядковується специфічним правилам субординації. Враховуючи, що фахівці означеної сфери професійної діяльності повинні не лише керувати собою в різноманітних ситуаціях відповідно до рівня розвитку психологічної культури, а й ефективно вибудовувати стосунки із суб'єктами професійної діяльності – розвиток емпатії та інших навичок емоційно-вольової регуляції постає назрілою проблемою [6].

Протягом існування людства було безліч спроб визначити поняття «емпатія». Існує багато наукових праць, де спостерігаються значні розбіжності у його трактуваннях. Проблема інтерпретації цього феномену наразі залишається невирішеною.

Науковці пояснюють емпатію як здатність особистості проникнути, перейнятися емоційним станом іншої людини. Психологічний словник містить конкретне визначення, згідно з яким емпатія – це якість особистості, її здатність емоційно відкликатися на переживання, почуття і психічні стани інших людей. Емпатія передбачає суб'єктивне сприйняття іншої людини, уміння поставити себе на її місце, проникнення в її внутрішній світ, розуміння її переживань, думок, почуттів [5].

Науковець С. Щербаков низку досліджень присвятив встановленню рівня розвитку емоційного інтелекту курсантів військових вузів. Методика, що покладена в основу авторського дослідження (автор Д. Люсін), дозволила узагальнити результати щодо розуміння респондентами власних емоцій та емоцій інших людей, а також здатність до управління ними. У підсумку, розподіл курсантів за шкалою досліджуваних показників і рівнем їх сформованості наступний: розуміння емоцій інших людей у досліджуваних переважно на низькому рівні (35,7% респондентів), здатність керувати емоціями інших людей має усереднений показник для 42,9% опитуваних і дублює показник рівня розуміння власних емоцій курсантами, тоді як здатність до управління персональним емоційним станом має аналогічний середній рівень розвитку у 45,8% респондентів [7]. Це свідчить про наявність певних труднощів у курсантів під час

розпізнавання й інтерпретації власних емоційних станів, причин їх виникнення, а також у процесі регуляції емоцій у поведінці й діяльності. Відсутність статистичних принципів відмінностей між показниками щодо розуміння і управління емоціями свідчить про недостатній рівень сформованості аутопсихологічної компетентності, психологічної культури курсантів, формуванню яких не відводиться належна увага в умовах освітнього процесу військових навчальних закладів.

Формувальний етап дослідження щодо розвитку психологічної культури курсантів О. Молоканової передбачав імплементацію наступних психолого-педагогічних умов, що довели власну ефективність в освітньому процесі [3]:

- обов'язковий освітній мінімум вимог до спеціальності;
- врахування потреб курсантів у процесі формування психологічної культури;
- побудова змісту навчання з урахуванням багатопрофільності майбутньої професії і посадових обов'язків;
- визначення і побудова ієрархічної структури цілей і завдань відповідно до етапу навчання;
- поєднання теоретичних знань і практичних навичок відповідно до об'єктивних потреб розвитку психологічної культури;
- використання провідного психолого-педагогічного досвіду;
- напрацювання і використання методичного забезпечення для самостійної роботи курсантів;
- застосування діагностичних, формувальних і аналітико-оцінних процедур під час управління процесом навчання.

Вітчизняний науковець Н. Сергієнко наголошує на узаємозв'язку емпатії з емоційно-пізнавальними властивостями особистості та її психологічною культурою. Ґрунтуючи власні дослідження на теоріях К. Роджерса, К. Рудестама, Г. Перепечина, автор приєднується до їхніх поглядів щодо інтенсивності прояву емпатії саме під час спілкування. Н. Сергієнко в науковій праці здійснює узагальнення власних експериментальних досліджень, в яких брали участь курсанти випускних курсів [4]. Означена наукова розвідка мала на меті визначення особливостей міжособистісних

стосунків курсантів з різним рівнем емпатії. Науковець доводить, що групі курсантів з низьким рівнем прояву емпатії властиве авторитарне, егоїстичне і агресивне ставлення до оточення, вони більш вимогливі, прямолінійні, суворі й різкі в оцінці інших. Часом така агресивність призводить до асоціальної поведінки, відсторонення від інших, суб'єктивного відчуття власної переваги. Разом з тим, для групи курсантів з високим рівнем прояву емпатії притаманні позитивні характеристики, що свідчать про їхню схильність до співпраці, компромісу, дотримання вимог і правил поведінки у ставленні до людей. Вони ініціативні, комунікативні, сповнені ентузіазму, прагнуть допомогти і відчувати себе в центрі уваги, заслужити визнання і повагу, наділяючи оточення дружнім ставленням [4]. Отримані результати дозволяють дійти висновку, що ставлення людини, фахівця до оточення опирається не лише на процес комунікації, а й особисті складові психологічної культури, зокрема безпосередню емоційну взаємодію, для якої визначальну роль відіграє опосередкована спільна діяльність. Без розвитку емоційної сфери неможливе повноцінне формування особистості курсанта, його едукація і виховання, інтелектуальний розвиток, адаптація до життєвих і професійних умов.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здійснений аналіз наукових джерел узагальнює необхідність впровадження в освітній процес навчальних закладів психолого-педагогічних умов, спрямованих на розвиток психологічної культури курсантів загалом і емпатії, як її значущого складника, зокрема. Розв'язання релевантних ситуацій, що потенційно виникатимуть у майбутній професійній діяльності, за допомогою нестандартних технік і тактик, інтерактивних технологій, ділових і рольових ігор, соціально-психологічного навчання, безперечно здатне сформувати ефективні сценарії емоційної взаємодії, соціальну відповідальність, експресивність, асертивність, комунікативну толерантність та решту складових психологічної культури курсантів. Означені шляхи вдосконалення емоційної сфери майбутніх фахівців можуть слугувати самостійними напрямками подальших наукових досліджень.

Питання психології

Список використаних джерел

1. Долгова В. И., Мельник Е. В., Петрова Н. М. Феномен эмпатии в психологических исследованиях // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2015. – Т. 31. – С. 86–90. – URL: <http://e-koncept.ru/2015/95524.htm>.
2. Мотков О.И. Природа личности. Москва : ГУП Воскресенская типография, 2007. 248 с.
3. Молоканова Е. В. Формирование психологической культуры у курсантов военных вузов [Электронный ресурс] / Е. В. Молоканова // Студенческий научный форум 2013 : V Междунар. студен. научн. форум 2013 г., 15 февр.-1 апр. 2013 г. / Рос. Акад. Естествознания. Москва , 2013. URL: <http://www.scienceforum.ru/2013/pdf/9007.pdf>.
4. Особенности межличностных отношений курсантов с разным уровнем эмпатии: материалы 5 Всероссийской с Международным участием научно-практической конференции [«Современные технологии обеспечения гражданской обороны и ликвидации последствий ЧС»] / Н. П. Сергиенко. – Воронеж, 18 апреля 2014. – С. 182–183.
5. Психологічний словник / [авт.-уклад.: В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова ; за ред. Н. А. Побірченко]. Київ : Nauk. світ, 2007. 336 с.
6. Черноскутова Т.О. Развитие уровня эмоционального интеллекта и волевых качеств личности на примере курсантов военного и студентов технического вузов // Психопедагогика в правоохранительных органах. 2011. № 1(44). С. 39–41.
7. Щербаков С. В. Эмоциональный интеллект как структурный компонент психологической культуры курсантов военных вузов. Фундаментальные исследования. 2015. № 2. С. 336–339.

References

1. Dolhova V. Y. Melnyk E. V. Petrova N. M. (2015) Fenomen empatyy v psikhologicheskikh issledovaniyakh [The phenomenon of empathy in psychological research] // Nauchno-metodycheskiy Elektronnyi Zhurnal «Konsept». T. 31. 86–90. – URL: <http://e-koncept.ru/2015/95524.htm> [in Russian].
2. Motkov O. Y. (2007) Pryroda lychnosty [Nature of personality]. Moskva : HUP Voskresenskaia Tipohrafiya. 248 [in Russian].
3. Molokanova E. V. Formirovanie psikhologicheskoi kultury u kursantov voennykh vuzov [Formation of psychological culture in cadets of military universities] Studencheskiy Nauchnyi Forum 2013 : V Mezhdunar. Studen. Nauchn. Forum 2013, 15.02.-01.04.2013 / Ros. Akad. Estestvoznaniya. Moskva, 2013. URL: <http://www.scienceforum.ru/2013/pdf/9007.pdf> [in Russian].
4. Osobennosti mezhlichnostnykh otnoshenii kursantov s raznym urovnem empatii [Features of interpersonal relations of cadets with different levels of empathy]: Materyaly 5 Vserossyiskoi S Mezhdunarodnym Uchastyem Nauchno-praktycheskoi Konferentsyy «Sovremennyye Tekhnolohyy Obespecheniya Hrazhdanskoj Oborony Y Lykvydatsyy Posledstvyi ChS». N. P. Sergienko. Voronezh, 18.04.2014. 182–183 [in Russian].
5. Psikhologichnyi slovnyk [Psychological vocabulary] (2007) / [Avt.-uklad. V. V. Syniavskiy, O. P. Serhieienkova; Za Red. N. A. Pobirchenko]. Kyiv : Nauk. Svit. 336 [in Ukrainian].
6. Chernoskutova T. O. (2011) Razvitie urovnia emotsionalnogo intellekta i volevykh kachestv lichnosti na primere kursantov voennogo i studentov tekhnicheskogo vuzov [The development of the level of emotional intelligence and volitional qualities of the individual on the example of military cadets and students of technical universities] // Psikhopedahohyka V Pravookhranytelnykh Orhanakh. № 1(44). 39–41 [in Russian].
7. Shcherbakov S. V. (2015) Emotsionalnyi intellekt kak strukturnyi komponent psikhologicheskoi kultury kursantov voennykh vuzov [Emotional intelligence as a structural component of the psychological culture of cadets of military universities]. Fundamentalnye Yssledovaniya. № 2. 336–339 [in Russian].

Резюме

Дячкова О. кандидат педагогических наук
преподаватель кафедры психологии деятельности в особых условиях
Черкасский институт пожарной безопасности имени Героев Чернобыля
Национального университета гражданской защиты Украины

ЭМПАТИЯ КАК СОСТАВЛЯЮЩИЙ ФАКТОР ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ КУРСАНТА

В статье проанализировано понятие эмпатии как одного из компонентов психологической культуры курсантов, которая осуществляет существенное влияние на личность будущего специалиста в процессе профессиональной деятельности в стрессовых условиях. В статье представлены результаты теоретических достижений ученых в отрасли психологической культуры, эмоционального взаимодействия, связи поведенческих стратегий и эмпатии. Указана дефиниция психологической культуры как совокупности наработанных конструктивных способов саморегуляции действий и эмоций, саморазвития специалиста в профессиональном направлении. Обобщены теоретические подходы к анализу отмеченного понятия, что

способствовало пониманию сущности механизма формирования психологической культуры курсантов. Выделены направления современных исследований эмоциональной ориентации специалистов, основой которой является эмпатия и тесная связь когнитивного и чувственного в психике. В статье обоснован феномен эмпатии курсантов как способности проникнуться эмоциональным состоянием другого человека, как качество личности, которая чувствует необходимость помочь другим, аккумулирует внутренние ресурсы для преодоления потенциально опасных для жизни ситуаций

Ключевые слова: эмоциональная ориентация; эмоционально-волевая регуляция; личностный рост; межличностная взаимосвязь; образовательный процесс.

Summary

Diachkova O. Ph.D in Pedagogy, lecturer of chair of psychology of activity in specific conditions Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes of National University of Civil Defense of Ukraine

EMPATHY AS THE CONSTITUENT OF PSYCHOLOGICAL CULTURE OF CADET

Introduction. There is the difficult inner development in modern social and cultural environment; among its determinants are emotional factors. Because of such situation the learning of peculiarities of self-conception and understanding of people around, self and emotional control in interpersonal communication are especially important. There is no unique opinion about the functions, context and structure of psychological culture as the integrative property of personality. Generally the significance of the ability of understanding and control the personal emotions and the emotions of other people is still uninterpreted.

The purpose of the article is theoretically explain the phenomenon of empathy as one of the components of psychological culture of cadets that influences greatly on the personality of future specialist in stress professional conditions.

Methods. To achieve this goal, the a complex of interrelated research methods was used. The choice of these methods was caused by the content of the raised problem: theoretical – analysis, synthesis, systematization and generalization of the data from literary sources on the problem of empathy of cadet.

The article contains the analysis of theoretical ideas of researches in the sphere of psychological culture, emotional co-operation, connection of behavior strategies and empathy. The definition of psychological culture is noticed as the combination of developed structural methods of self-control of actions and emotions, personal growth of specialist in profession. The theoretical approaches to the analysis of the noted definition are generalized; that allows to understand the essence of mechanism of forming the cadets psychological culture.

Originality. The scientific novelty of the article is that the essence of the notion “empathy” of the cadet and its characteristics are determined. Modern research directions of specialists emotional orientation are defined, the basis of which are empathy and close connection between cognitive and sensitive in mind.

Conclusion. The phenomenon of empathy of cadets is explained as the ability to appreciate the emotional state of other people, as the quality of personality which specifies the demand to help others. The article contains the results of empirical study of the level of empathy development of cadets, quantitative indexes of connection of empathy, emotionally cognitive properties of personality and his/her psychological culture. The list of approved psychological and pedagogical conditions which help to form the psychological culture and emotional compound of cadet personality during the educational process is presented.

Key words: emotional orientation, emotional-volitional control; personal growth; person-to-person interaction; educational process.